GENDER OMILINING MULOQOTDAGI EMOTSIONAL IFODA VOSITALARIGA TA'SIRI

Qurbonova Sevara Asrorovna
Ingliz tili o'qituvchisi, Oxus universiteti
E-mail: squrbonova9999@gmail.com

Received: 02.11.2025
Revised: 03.11.2025
Accepted: 04.11.2025

Kalit so'zlar:
gender, muloqot, emotsional ifoda, psixolingvistika, kommunikatsiya, nutq uslubi, madaniyat

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender omilining muloqot jarayonidagi emotsional ifoda vositalariga ta'siri psixolingvistik va lingvopragmatik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayol va erkak shaxslarning nutqida hissiy ifodaning o'ziga xos xususiyatlari, til vositalarining tanlanishi hamda ularning ijtimoiy va madaniy stereotiplar bilan bog'liqligi yoritilgan. Muloqotda emotsional ifoda vositalarining qo'llanishi, ularning kommunikativ samaradorlikka ta'siri va gender asosidagi farqlar misollar orqali ko'rsatib berilgan. Maqolada gender lingvistika, muloqot psixologiyasi va madaniyatlararo kommunikatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy asosda yoritiladi.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida muloqot madaniyati insonlarning ijtimoiy hayotidagi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Inson nutqidagi emotsional ifoda vositalari shaxsning psixologik holati, ijtimoiy roli, tarbiyasi va madaniy qadriyatlari bilan bevosita bog'liqdir. Til orqali nafaqat axborot, balki hissiy munosabat, kayfiyat, fikrga munosabat va shaxsiy baho ham ifodalanadi. Shu bois, muloqotdagi emotsional ifodaning o'rni nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham dolzarbdir. Gender omili esa bu jarayonda shaxsning tilni qo'llash uslubi, ohang, so'z tanlovi, ifoda darajasi va hissiyotlarni yetkazish uslubiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Gender lingvistika zamonaviy tilshunoslikning mustaqil yo'nalishlaridan biri sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllangan. R. Lakoff o'zining 'Language and Woman's Place' asarida ayollar nutqining erkaklar nutqiga nisbatan yumshoqroq, muloyimroq va emotsionalroq ekanini ta'kidlaydi. D. Tannen "You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation" (1990) asarida esa ayollar muloqotda yaqinlik va tushunishni saqlashga, erkaklar esa ierarxiyani va ustunlikni namoyish etishga intilishlarini ilmiy asosda izohlagan. J. Holmes ayollar nutqida politeness (muloyimlik) kategoriyasi ko'proq namoyon bo'lishini qayd etgan.[1]

[1] Holmes J. Women, Men and Politeness. – London: Longman, 1995.

O‘zbek tilshunosligida ham gender omilining muloqotdagi o‘rni masalasi keyingi yillarda e’tibor markazida bo‘lmoqda. Xususan, D. Rahimova (2021) psixolingvistika doirasida shaxsning jinsiy, ijtimoiy va emotsional xususiyatlari nutq ifodasiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ta’kidlaydi.[2] Shu bilan birga, S. Mamatov (2019) til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatni tahlil etar ekan, til nafaqat ijtimoiy hodisa, balki insonning ichki dunyosini aks ettiruvchi vosita sifatida ham o‘rganilishi lozimligini uqtiradi.

Ko‘plab tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar nutqida emotsional so‘zlar, undovlar, so‘z kuchaytiruvchilari (masalan: juda, nihoyatda, g‘oyat, rosa) ko‘p uchraydi. Erkaklar esa ko‘proq faktlarga, mantiqiy bayonlarga e’tibor qaratadi. Bu farq nafaqat leksik darajada, balki sintaktik va pragmatik darajada ham namoyon bo‘ladi.

Tahlil va natijalar. Gender omili muloqotdagi emotsional ifoda vositalariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Ayollar, odatda, o‘z hissiyotlarini yumshoq, bilvosita va hissiy vositalar yordamida ifodalashga moyil bo‘lsa, erkaklar ko‘proq to‘g‘ridan-to‘g‘ri, qat’iy va neytral nutq uslubini afzal ko‘radi. Bu farqlar madaniy stereotiplar bilan mustahkam bog‘langan. O‘zbek madaniyatida ayol shaxsining muloyim, sabrli va ifodali nutqi ijobiy sifat sifatida baholansa, erkakning qat’iy, qisqa va mantiqiy nutqi kuch va rahbarlik belgisi sifatida qabul qilinadi.

Masalan, ayol shaxsning quyidagi ifodasi: 'Voy, bugun havo naqadar yoqimli!' – undov ('voy'), kuchaytiruvchi so‘z ('naqadar') va ohang orqali emotsiyani kuchaytiradi. Erkak esa shu holatni 'Bugun havo yaxshi' tarzida oddiy, faktik bayon shaklida ifodalaydi. Bunda erkakning nutqi mantiqqa, ayolning nutqi esa his-tuyg‘uga asoslanadi. Shunday qilib, emotsional ifoda vositalari orqali muloqotdagi hissiy rang-baranglik, shaxsiy munosabat va ijtimoiy maqom aks etadi.

Psixolingvistik jihatdan ayollar nutqida empatiya, hissiy sezuvchanlik, o‘zaro aloqadorlik yuqori baholansa, erkaklarda muloqotning maqsadga yo‘naltirilganligi, aniqlik va qat’iylik ustunlik qiladi. Paralingvistik vositalarda ham bu farq yaqqol ko‘rinadi: ayollar ko‘proq intonatsiya o‘zgarishlaridan, imo-ishoradan, pauzalardan foydalanadi, erkaklar esa ohangni barqaror saqlaydi. Bu holat til orqali shaxsning hissiy va ijtimoiy identifikatsiyasini aks ettiradi.

Shuningdek, muloqotdagi gender farqlari til birliklarini tanlashda ham namoyon bo‘ladi. Masalan, ayollar ko‘proq yumshatuvchi so‘zlardan ('iltimos', 'mumkinmi', 'agar xohlasangiz') foydalanadi, erkaklar esa buyruq yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri shakllarni ('bering', 'keling', 'yo‘q') ishlatishga moyil. Bu hodisa nutqning pragmatik funksiyasini belgilaydi va kommunikativ strategiyalarni farqlaydi. Ayollar ko‘proq munosabatni mustahkamlashga qaratilgan strategiyalarni qo‘llasa, erkaklar muloqotning natijaviy tomoniga e’tibor qaratadi.

[2] Rahimova D. Psixolingvistika asoslari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2021

Gender omilining muloqotdagi ifoda vositalariga ta’siri nafaqat shaxsiy suhbatda, balki ommaviy nutqda, ta’lim, siyosat va media tilida ham ko‘zga tashlanadi. Ommaviy axborot vositalarida ayollar nutqida hissiy ifoda kuchli, obrazli, shaxsiy munosabatga boy; erkaklar esa tahliliy, mantiqiy va baholovchi ohangda nutq yuritadilar. Shu bois, gender omilini o‘rganish til madaniyatini tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Gender omili muloqotdagi emotsional ifoda vositalarining tanlanishi va qo‘llanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayollar nutqida hissiy, empatik va muloyim uslub ustun bo‘lsa, erkaklar nutqida qat’iy, qisqa va mantiqiy shakllar ko‘proq uchraydi. Bu holat tilning ijtimoiy funksiyasini boyitadi, muloqotni hissiy va mazmuniy jihatdan rang-barang qiladi. Kelgusida gender lingvistikasini psixolingvistik, sotsiopragmatik va korpus tahlili asosida yanada chuqurroq o‘rganish, ayniqsa o‘zbek tilidagi genderga oid nutq namunalari ustida empirik tadqiqotlar olib borish dolzarb ilmiy yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Lakoff R. Language and Woman’As Place. – New York: Harper & Row, 1975.
2. Tannen D. You Just Don’t Understand: Women and Men in Conversation. – New York: Ballantine Books, 1990.
3. Holmes J. Women, Men and Politeness. – London: Longman, 1995.
4. Coates J. Women, Men and Language. – London: Longman, 2004.
5. Rahimova D. Psixolingvistika asoslari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2021.
6. Mamatov S. Til va jamiyat. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019.
7. G‘ulomova N. Gender va til: nazariy asoslar. – Toshkent: Fan, 2020.
8. Holmes J., Meyerhoff M. The Handbook of Language and Gender. – Blackwell Publishing, 2003.
9. Cameron D. Gender and the English Language. – Routledge, 2005.
10. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. – Oxford: Blackwell, 2010.